

Personalisme is de gedachte dat een mens alleen tot bloei komt in zijn relatie met God en de medemensen en de actieve inzet voor het algemeen belang.

Subsidiariteit betekent dat het hogere niveau het lagere moet ondersteunen, zonder het werk uit handen te nemen. Wat een gezin kan, moet niet de gemeente doen en wat een gemeente kan, moet niet een hogere instantie overnemen. Protestanten hebben met de 'sovereiniteit in eigen kring' iets vergelijkbaars.

Vanaf de jaren zestig zie je de confessionele partijen teruglopen. Dat leidde tot de vorming van het CDA in 1980. Zijn programma bevat essentiële noties van de katholieke sociale leer, zoals rentmeesterschap, solida-

riteit, gespreide verantwoordelijkheid en publieke gerechtigheid. Ondanks de terugloop zou ik de christen-democratie niet dood willen verklaren.

Alle partijen zitten in een vergelijkbare situatie, de vaste aanhang is klein geworden, er zijn grote fluctuaties. Het aantal kerkelijke christenen is afgenomen. Maar er zijn nog wel veel cultuurchristenen, die christelijke waarden belangrijk vinden. Een christen-democratische partij zou voor hen een aansprekend programma kunnen ontwikkelen, met nadruk op de 'communio', de samenleving, het gezin, een correctie op

in andere partijen opkomen voor hun waarden en normen. De verschillen tussen de politieke stromingen zijn ook niet zo groot, ze zijn alle geworteld in de Europese traditie van Griekse filosofie, Romeins recht, joods geloof en de christelijke traditie. En we hebben allemaal de ervaring van de twintigste eeuw, die geleerd heeft hoe gevaarlijk uitsluiting van mensen is, of dat nou is op basis van 'ras' (Hitler) of klasse (Stalin). Daarom heb ik grote moeite met de PVV. Uitsluiting van mensen druist in tegen de kern van de christelijke leer. Alle mensen zijn immers schepselen van één Vader.

Gerard de Korte is bisschop van het bisdom Groningen-Leeuwarden.

Elisa Klapheck

Religieuze fundering van CDU/CSU overtuigt wel

Integriteit is voor een confessionele partij, zeker ook het CDA, essentieel. Want in Europa overtuigt het geïnstitutionaliseerde christendom steeds minder mensen omdat het in de geschiedenis zo vaak cynisch naar macht streefde. Het dieptepunt was de passieve houding van de paus bij de Shoah. Maar ook de samenwerking van het CDA met de PVV betekende waarschijnlijk voor veel mensen verraad. Je verliest dan je geloofwaardigheid, kiezers raak je voorgoed kwijt.

In Duitsland ontbreekt zo'n uitdaging als de PVV. Wel hadden de Republiken, een nazipartij, op zeker moment een flinke aanhang. Maar de CDU/CSU heeft nooit gepiekerd over samenwerking. Een andere reden, waarom de religieuze fundering van de CDU/CSU wel overtuigt, is dat de partij trouw bleef aan de kerkelijke sociale leer. In de jaren tachtig en negentig stond bondskanselier Helmut Kohl onder zware, ook internationale druk om neoliberale hervormingen in te voeren. Geremd door de katholieke sociale leer deed hij dat maar deels. Op den duur ontkwam ook Duitsland niet aan privatiseringen en versobering van uitkeringen, maar pas toen de SPD regeerde en het vuile werk opnamte.

De CDU/CSU was een tijdlang sociaal-democratischer dan de SPD, vanuit een christelijk wereldbeeld. Ik heb zelfs sympathie gevoeld, vond dat de CDU/CSU joodse en christelijke ideeën had vertaald in politiek. Terug in de regering voerde ze opnieuw

'In Duitsland ontbreekt zo'n uitdaging als de PVV'

een sociaal beleid. Zo kregen eenoudergezinnen gelijke rechten en kwamen er veel meer crèches en kleuterscholen.

Het kunnen allemaal redenen zijn waarom de CDU-CSU zich handhaaft en het CDA niet. Ook is de kerkelijke situatie anders. In Nederland lijkt de kloof tussen religieus en seculier dieper. In Duitsland is er een middensegment. Er heeft zich een parallelle structuur ontwikkeld in de vorm van 'kerkendagen', die niet uitgaan van de officiële kerken. Een kerkendag is

een soort religieus festival. De 'kerk' is als het ware de hele stad waar de kerkendag wordt gehouden, zoals onlangs Mannheim. Een weeklang staat zo'n stad in het teken van religie. Veel bezoekers gaan zelden of nooit naar een kerk maar in die paar dagen doen ze een enorme inspiratie op. Zij vormen dat voor christelijke partijen interessante religieuze middensegment.

Ook andere partijen vinden kerkendagen belangrijk, ze zijn er aanwezig en worden zelf ook religieuzer. De SPD kent een christelijke, joodse en islamitische commissie die adviseren over zaken die religie raken, zoals nu de jongensbesnijdenis. Hans Erler ontketende vorig jaar een klein debat door in een boek de sociaal-democratie als seculier geformuleerd jodendom te beschrijven. Erler is geen jood. Dat zich een SPD'er tot de joodse traditie bekennt en die tegenover de christelijke traditie van de CDU stelt, is veelzeggend voor de invloed van religie op politiek.

De religieuze cultuur in Duitsland schijnt toch al een sterkere politieke rol te kunnen spelen. De president is een dominee en de bondskanselier een domineesdochter. De paus kon een toespraak houden in de Bondsdag, al bleef een aantal parlementariërs weg vanwege de scheiding van kerk en staat. Maar de meeste collega's vonden de toespraak inspirerend. Ik zie de paus nog niet in de Tweede Kamer het woord voeren.

Elisa Klapheck is rabbijn in Frankfurt.